

EPOCA BRONZULUI. PERIOADA TIMPURIE

VALENTIN DERGACEV

Epoca bronzului pe teritoriul Moldovei și în regiunile limitrofe ale spațiului carpato-nistrean cuprinde ultimele secole ale mileniului III și aproape întreg mileniul II î.e.n. Trecerea la epoca bronzului este marcată de dispariția, de pe harta arheologică, a splendeii culturi Cucuteni-Tripolie și de apariția culturii "Iamnaia"¹. Pe baza probelor necalibrate, obținute prin metoda C₁₄, s-a constatat că aceste schimbări țin de sec.XXIII î.e.n. Sfârșitul epocii este pus în legătură cu momentul penetrării în zona de silvostepă a comunităților tracice vechi - cultura Chișinău-Corlăteni (cu ceramica canelată proprie ei), care reprezintă etapa de tranziție la epoca fierului și corespunde sec.XI-IX î.e.n.

Primele obiecte de bronz - bronz arsenic - apar pe teritoriul Moldovei deja către finalul culturii Tripolie (grupul Usatovo), însă atât în perioada de tranziție, cât și în perioada timpurie a epocii bronzului, piesele metalice apar extrem de rar. O atare situație, condiționată de lipsa resurselor locale de materie primă, este specifică și perioadei mijlocii a epocii, când se obțineau deja piese din amestec de cupru și cositor. O utilizare mai intensă a uneltelor, armelor, obiectelor de podoabă și diferitelor ustensile de bronz este semnalată doar în perioada târzie a epocii bronzului. O bună parte din ele erau turnate în mediul cultural local din materia primă importată. Obiectele de bronz se importau cu precădere din centrele de prelucrare a metalelor din Transilvania, nordul Balcanilor sau din Orient.

În eneolitic, evoluția procesului cultural-istoric la est de Carpați a fost influențată în principal de factorul carpato-danubian și nord-balcanic; s-a cristalizat prioritatea agriculturii în economie, stabilitatea modului de trai și continuitatea (de zeci de secole) pe un spațiu imens, proces urmărit după exemplul culturii Cucuteni-Tripolie. Spre deosebire de eneolitic, epoca bronzului se prezintă ca o perioadă istorică mult mai dinamică, cu modificări esențiale în toate domeniile.

În decursul epocii bronzului, rolul principal în evoluția comunităților cultural-istorice din spațiul carpato-nistrean revine factorului oriental. Repetatele penetrări ale populației din stepele nord-pontice, interacțiunea ei cu comunitățile vecine de proveniență central-europeană din regiunea Nistrului Superior și cu populația din zona Sub- și Transcarpatică și, totodată, cu cea de pe Dunărea inferioară, influențată de civilizațiile vechi anatoliene și sud-mediteraneene - au condiționat schimbarea permanentă a componenței etnice, proces reflectat în existența mai multor comunități etno-culturale ce s-au perindat succesiv sau simultan pe un teritoriu atât de mic cum este interfluviul pruto-nistrean. Integrarea acestui spațiu în aria de răspândire a culturilor nord-pontice a condus la instaurarea unui mod de viață instabil (cu așezări de scurtă durată), a cărui bază economică o constituia păstoritul seminomad, caracteristic tuturor comunităților arhaice din zona de stepă. Stabilirea noilor priorități culturale ca fiind majore este reflectată în specificul monumentelor arheologice, reprezentate prin diverse și multiple complexe funerare, tipice (cu rare excepții) culturilor din epoca bronzului.

Începând cu perioada bronzului mijlociu și, în special, a bronzului târziu, se revine la o viață sedentară, cu o economie echilibrată agraro-păștorescă. În cadrul cultural local, alături de complexe funerare tumulare, apar cimitire plane și așezări de lungă durată.

Interesul specializat față de monumentele tumulare de pe teritoriul actual al Republicii Moldova se manifestă începând cu anii '40 ai sec.XIX, exprimându-se doar în descoperirea unor grupuri de movile din împrejurimile Tighinei și Peresecenei². Primele cercetări, care s-au soldat cu evidențierea complexelor tumulare din epoca bronzului, au fost întreprinse în anii '80 ai secolului trecut de către N.Blauberg, pe malul stâng al Nistrului, în apropiere de Camenca³. Investigații de teren remarcabile au fost efectuate în Transnistria și de soții I.Ia. și L.P. Stempkovski care, între 1884 și 1902, au depistat peste 400 de tumuli cu numeroase înmormântări din epoca bronzului⁴. Din păcate, rezultatele investigațiilor arheologice obținute atât de N. Blauberg cât și de soții Stempkovski n-au fost incluse la timp în circuitul științific. Mai mult, activitatea de cercetare în progres este stopată de primul război mondial și nu este reluată nici în perioada interbelică.

La cercetările arheologice se revine în perioada postbelică în cadrul unui impunător program de investigații ce prevedea cercetări arheologice pe tot teritoriul republicii. Începând cu această perioadă, monumentele arheologice referitoare la epoca bronzului s-au bucurat de un interes constant. În cursul anilor '50, datorită activității specialiștilor din Moscova, Sankt- Petersburg, în special, a lui A.I. Meliukova, au fost descoperite câteva zeci de așezări din bronzul târziu. În urma săpăturilor sistematice și periegezelor efectuate în nordul teritoriului vizat (localitățile Sângerei, Roșieticii Vechi, Holercani)⁵, a fost identificată cultura Noua, cunoscută deja în Transilvania și în zona subcarpatică. În sudul republicii, la Comrat, a fost studiat un șir de așezări, fiind atribuite culturii Sabatinovka⁶, răspândită în nord-vestul Mării Negre. Concomitent, au fost depistate și primele așezări de tip Komarovo, care inițial au fost atribuite culturii Noua⁷. Paralel, se revine la cercetarea tumulilor din zona de stepă (Gorodiște, Olănești, Tudorova, Zărnești)⁸, în urma căreia se constată că sudul interfluviului Prut-Nistru a intrat în arealul de răspândire al culturii "Iamnaia", din zona ponto-carpatică. În anii '60, au fost descoperite primele situri arheologice ale culturii ceramicii cu multe brăuri (în literatura sovietică numită "Mnogovalikovaia")⁹ și primele depozite de metal¹⁰.

Rezultatele investigațiilor din primele decenii postbelice au fost interpretate și expuse în primul volum al *Istoriei RSSM*, editat în 1966¹¹. Puțin mai târziu, este publicat și repertoriul monumentelor epocii bronzului, descoperite către sfârșitul anilor '60¹².

Prin cercetările de teren din anii '70-'80 a fost atestată prezența tuturor tipurilor de monumente care reprezintă, practic, toate culturile arheologice specifice epocii bronzului.

În cursul acestor ani s-au efectuat cercetări de teren atât din interes științific, cât și în scopul salvării siturilor arheologice din zonele șantierelor de construcții și a sistemelor de irigare ș.a. din diferite raioane ale republicii. Au fost studiate sute de tumuli cu nenumărate complexe funerare, specifice culturilor arheologice "Iamnaia", catacombelor ("Katakombnaia") și ceramicii cu multe brăuri ("Mnogovalikovaia"). Marea majoritate a materialelor a fost pusă în circuitul științific, fiind publicate în paginile renumitei serii "Arheologicheskie issledovania v Moldavii", în culegeri speciale de articole și în studii monografice¹³.

Cercetarea de către V.S. Titov a cimitirului plan din apropierea satului Brânzeni, r.Edineț, a făcut posibilă identificarea unui nou grup de monumente - cultura Edineț¹⁴, a cărei existență a fost confirmată ulterior prin săpăturile de la Cuconeștii Vechi¹⁵ și prin complexul tumular de la Văratice¹⁶. În nordul republicii au fost depistate primele așezări și primele obiective funerare¹⁷ aparținând culturii Komarovo¹⁸.

O atenție deosebită s-a acordat monumentelor din perioada bronzului târziu, reprezentând cultura Noua și Sabatinovka¹⁹.

Concomitent cu cercetările de teren, se efectuează clasificarea și sistematizarea materialelor arheologice recuperate, numărul lor aflându-se în continuă creștere. Ca urmare, se realizează o caracterizare amplă, integrală a culturilor "Iamnaia"²⁰, "Catacombelor"²¹, "Mnogovalikovaia"²², se analizează depozitele de bronzuri și obiectele izolate din perioada bronzului tardiv²³.

Rezultatele investigațiilor de mai multe decenii a siturilor arheologice din epoca bronzului de pe teritoriul Moldovei au fost interpretate din punct de vedere cultural și istoric în *Istoria RSS Moldovenești*, apărută în 1987²⁴ și expuse pe larg în lucrările de sinteză *Moldova și teritoriile învecinate în epoca bronzului*²⁵ ș.a.

În acest context se înscriu și două lucrări recent apărute, una fiind consacrată problematicei bronzului mijlociu²⁶, iar alta unor aspecte generale²⁷. Lucrările menționate reflectă nivelul actual al cunoștințelor istorice și arheologice referitoare la epoca bronzului pe teritoriul actual al Republicii Moldova, pe baza lor efectuându-se caracterizarea comunităților cultural- istorice expusă în capitolele următoare.

Rămâne doar să precizăm faptul că, pe teritoriul Moldovei și în regiunile limitrofe, epoca bronzului se împarte în trei perioade: perioada veche sau timpurie, care este datată în sec.XXIII-XXII- XVIII î.e.n.; perioada mijlocie, care cuprinde sec.XVIII-XIV î.e.n.; perioada târzie, respectiv sec. XIV-XII î.e.n.

Fiecare perioadă este reprezentată de două sau mai multe comunități culturale, care au evoluat sincron sau succesiv în diferite zone ale republicii.

PERIOADA TIMPURIE A EPOCII BRONZULUI (SEC. XXIII - XVIII Î.E.N.)

Perioada timpurie a epocii bronzului în spațiul geografic Prut-Nistru este caracterizată de existența a trei comunități etnoculturale reprezentate de culturile arheologice : "Iamnaia", "Katakombnaia" și "Edineț".

CULTURA IAMNAIA

Primele investigații ale obiectivelor tumulare în spațiul ponto-caspic privind cultura menționată au avut loc în cea de-a doua jumătate a sec.XIX. Către finele acestui secol sunt elaborate primele teze privind clasificarea, datarea și interpretarea istorică a materialelor arheologice²⁸. Însă, locul și însemnătatea incontestabilă a siturilor arheologice respective au fost determinate în sistemul de antichități cultural-istorice, pentru prima dată, de către eminentul arheolog rus V.A. Gorodțov abia la începutul sec.XX, pe baza cercetărilor de teren sistematice efectuate în zona râului Severskii Noneț. Acestui savant îi revine și meritul de a fi definit cultura, denumind-o "Iamnaia" - denumire ce reflectă particularitățile esențiale ale ritului funerar, executat în gropi funerare simple, de formă dreptunghiulară (spre deosebire de cultura înmormântărilor în catacombe) sau de cultura "Srubnaia"²⁹. Ulterior, prin investigațiile sistematice de amploare din perioada interbelică și, îndeosebi, după al doilea război mondial, s-a constatat că cultura descrisă are un vast areal de răspândire, iar cronologic include perioada finală a eneoliticului și perioada timpurie a epocii bronzului. În virtutea acestor circumstanțe, cultura "Iamnaia" formează o multitudine de variante, faze etc., geografice și cronologice³⁰.

Actualmente, se consideră că această cultură s-a constituit ca urmare a condițiilor natural-geografice specifice zonei de stepă, sub influența cărora s-a conturat un complex economic și cultural unic, bazat pe creșterea seminomadă și transhumantă a animalelor³¹. Originea culturală descinde din comunitățile cultural-istorice neolitice de tip Hvalânsk și Srednâi Stog, din zona de stepă și silvostepă a interfluviului Nipru-Volga³².

Pe baza studiului integral, a clasificării și sistematizării vestigiilor arheologice, în mod special, pe baza datelor metodelor C14, evoluția culturii, vizate de prezentul capitol, este împărțită în două perioade: timpurie - sec.XXVII-XXIV î.e.n. și târzie - sec.XXIV-XIX î.e.n.³³. Perioada timpurie este marcată de constituirea și integrarea elementelor de bază ale culturii, a cărei arie este limitată la est de râul Volga, iar la vest de râul Nipru. Însă arealul de răspândire al culturii nu rămâne constant, în perioada târzie atestându-se o maximă extindere a lui, de la sud de munții Ural până la Carpați și, parțial, până în câmpia Tisei. Am mai menționat cu altă ocazie că această diversitate cultural-istorică a mediului a și determinat formarea unui șir de variante locale. O astfel de variantă locală, cu trăsături particulare evidente în cadrul arealului culturii "Iamnaia", o formează monumentele din spațiul geografic Prut- Nistru care include regiunea Odesa, teritoriul Moldovei de pe malul stâng al Prutului și, parțial, al Moldovei de pe malul drept (fig.1).

Cu toate că studierea monumentelor culturii "Iamnaia" din regiunea menționată începe deja către finele secolului trecut, valorificarea lor științifică reală se produce cu preponderență, în ultimele două-trei decenii. Până în prezent, pe teritoriul Moldovei (ca de altfel și în regiunile estice) n-au fost semnalate stațiuni sau așezări de lungă durată ale purtătorilor acestei culturi. Punctele de importanță arheologică ale culturii sunt, în principal, înmormântările tumulare, cu excepția câtorva înmormântări plane (Taraclia, Harmațca).

Actualmente, ca rezultat al cercetărilor specialiștilor din Republica Moldova și Ucraina (în spațiul interfluvial Prut- Nistru), au fost înregistrate circa 500 de tumuli cu peste 2.000 de înmormântări specifice culturii "Iamnaia"³⁴. Majoritatea complexelor sunt localizate în zona de stepă, dar la un nivel apreciabil este reprezentată și zona de silvostepă (fig.1B). Printr-o analiză specială s-a constatat că numărul diferit al monumentelor din zona de stepă și cea de silvostepă reflectă realitatea geo-demografică a acelor timpuri, în sensul unei densități mai pronunțate a populației în zona de stepă, în detrimentul spațiului geografic de silvostepă și forestier.

Analiza geomorfologică a demonstrat o situație topografică diversă a monumentelor tumulare: în luncile inundabile ale râurilor, pe pantele line, pe promontorii etc. S-a observat că tumulii plasați pe promontorii nu depășesc, cu rare excepții, înălțimea absolută de 150-200 m. Complexele tumulare lipsesc, de obicei, pe podișurile înalte și pe platourile împădurite în trecut.

Se cunosc tumuli izolați și grupuri de câte 3-5, mai rar 8-15 tumuli. Deseori au o dispunere în șiruri, pe dealuri care ocupă arii diferite (la cumpăna apelor) sau de-a lungul râurilor.

Pentru executarea ceremonialului funerar, purtătorii culturii "Iamnaia" refoloseau uneori tumulii din perioadele precedente, îngropând defuncții în mantaua acestora. Dar, de obicei, preferau să ridice tumuli noi. Fiind folosite o dată de o anumită generație, după o anumită perioadă, acești tumuli mai puteau fi exploatați de generațiile posterioare, sporind atât numărul înmormântărilor cât și dimensiunile inițiale ale movilelor. Astfel, majoritatea tumulilor includ mai multe înmormântări și câteva rânduri de construcții - mantale, suprapuse succesiv pe movila inițială.

Reconstituind procesul de "turnare" și evoluție ulterioară a unui complex tumular, delimităm câteva etape, după cum urmează:

Pentru început, pe un teren deschis, în sol viu, se săpa groapa funerară. Mai frecvent, se practicau gropile simple, dreptunghiulare, cu pereții drepi. Pământul scos se aranja în val, formând un cerc sau două semicercuri. Au fost semnalate cazuri când, după săparea gropii, locul era "purificat" prin aprinderea rugurilor, mai apoi procedându-se la amenajarea celei dintâi. Fundul gropii era așternut cu plante ierboase, rogojini împletite din stuf și papură sau fibre de altă natură, fapt atestat prin analiza amprentelor evidente ale acestora. Probabil, erau căptușiți și pereții gropii, utilizându-se scheletul din pari înfipti pe fundul gropii funerară, câte 3-4 pe fiecare latură. După aranjarea defunctului, groapa era acoperită cu bărne sau bare de lemn, dispuse în lungul sau latul ei, deasupra cărora se așterneau, de asemenea, rogojini. Doar în cazuri aparte, populația respectivă folosea lespezi de piatră pentru amenajarea gropii funerară și a acoperișului. Mai apoi, deasupra înmormântării principale se înălța movila, folosindu-se în acest scop pământul din imediata apropiere, fapt documentat în multe cazuri prin prezența depresiunilor pronunțate, din jurul perimetrului extern al mantalei. Dimensiunile inițiale ale acestuia din urmă erau reduse: diametrul - de la 5-6 la 10-15 m și înălțimea - de la 1,5 la 2 m.

Fiind terminat, tumulul urma să funcționeze, după toate probabilitățile, ca cimitir familial, înmormântările ulterioare efectuându-se la periferia mantalei. S-a constatat că înmormântările secundare periferice se efectuau intenționat în partea nord-estică sau sud-vestică a mantalei³⁵.

Spre deosebire de cele centrale, înmormântările periferice constau din două părți, incluzând constructiv puțul de intrare, care străbate mantaua tumulului, și groapa funerară săpată în sol viu. Groapa formată de puț este suprapusă pe groapa funerară ca atare, mai mică dimensional decât cea dintâi, astfel încât trecerea din una în alta formează o treaptă (în secțiune), pe care mai apoi se sprijinea acoperișul gropii funerară. Efectuându-se ceremonialurile funerare, puțul de intrare era umplut cu pământ. Din momentul deplasării familiei spre alte meleaguri, tumulul rămânea părăsit un anumit timp, până la o eventuală solicitare din partea unei noi familii de păstori. În asemenea caz, în intenția de a "împroprietări" vechiul tumul, se înfăptuia o nouă înmormântare principală, proporțiile inițiale ale tumulului mărindu-se considerabil. Creștea mai apoi și numărul înmormântărilor secundare. În felul acesta, complexul tumular ajungea să includă trei-patru straturi de pământ-mantale și până la 20-30 de înmormântări, din diferite perioade ale culturii "Iamnaia". Asemenea tumuli au și în prezent înălțimea de 5-6-8 m și diametrul până la 50-60 sau 80 m.

Purtătorii culturii respective practicau înhumarea defuncțiilor. Au fost semnalate doar câteva cazuri de înmormântare simbolică - cenotafuri sau înmormântarea corpului dezmembrat. Fiecare înmormântare conține, de regulă, osemintele unei singure persoane. Însă sunt atestate și înmormântări colective, cu rămășițe osteologice a două, trei sau patru persoane de același sex și vârstă sau de sex și vârstă diferite.

Majoritatea defuncțiilor erau înmormântați în poziție orizontală pe spate, cu brațele întinse în lungul corpului și picioarele îndoit din genunchi (circa 62 %). În alte cazuri, defuncții puteau fi îngropați în poziție moderat chircită pe partea stângă sau dreaptă, cu un braț de-a lungul corpului și altul în regiunea bazinului (circa 31 %). Relativ rar, este înregistrată poziția accentuat chircită, cu brațele în fața corpului sau ridicate spre cap (6,5 %).

S-a constatat faptul că defuncții din înmormântările principale (atât cele inițiale, cât și cele ulterioare) erau orientați, preferențial (circa 70 %), cu capul spre vest (200-300°) și mai rar (circa 20 %) - spre est (45-105°).

Înmormântările se caracterizează printr-o poziție dublă: în raport cu centrul tumulului - poziție relativă și absolută - în raport cu punctele cardinale. În raport cu centrul tumular, defuncții înmormântărilor secundare din sectorul sud-vestic al mantalei, erau orientați în direcția mișcării soarelui, pe când cei din sectorul nord-estic - în direcția opusă. Poziția absolută era, în majoritatea cazurilor, cu orientare sud-vestică sau nord-vestică ³⁶.

Unul din elementele esențiale ale ritului funerar îl constituie ocrul de diferite nuanțe. Prezența lui în aproape toate înmormântările a și condiționat, de altfel, un timp îndelungat denumirea culturii. Sub formă de bulgări sau praf, ocrul este atestat atât pe fundul gropii, cât și pe oasele scheletului. Acoperirea defunctului cu ocrul nu se făcea arbitrar, ci în mod selectiv: ocrul a fost depistat pe oasele craniului, mâinilor sau picioarelor.

Complexele funerare tumulare se caracterizează printr-un inventar mortuar modest, cu un număr redus de obiecte. Ceramica e prezentă în circa 22 % din înmormântări, în fiecare din ele depistându-se câte un singur vas și numai în cazuri excepționale câte 3-4. Vasele se puneau la capul defunctului, în partea lui superioară. Sunt cunoscute situații când vasele funerare se găseau pe treapta gropii, mai precis pe acoperișul ei.

Ceramica a fost modelată din pastă cu amestec de șamotă, într-o execuție grosolană, cu suprafața imperfectă. Doar unele au suprafața netezită într-o anumită măsură. Culoarea variază de la negru-cenușiu la roșu-galben.

Ca formă se disting: amfore cu corpul globular sau ovoidal și cu două torți late perforate orizontal; amfore globulare sau ovoidale cu torți tubulare și urechiușe plate semicirculare, cu orificii verticale; cupe în formă de clopot, cu corp globular, gura deschisă și gât înalt tronconic; vase tronconice cu sau fără suport circular, urechiușe cu orificii verticale; cești și cupe simple, semisferice sau tronconice; vase-borcan cu corp ovoidal, buza răstrântă etc.

În fond, vasele nu sunt ornamentate. Pe cele ce poartă decor a fost atestat ornamentul: în benzi șnurate, în șiruri de incizii circulare sau triunghiulare, aplicat (în unul sau mai multe brăuri în relief) etc.

Unelte și arme au fost înregistrate în 6 % din înmormântări. Dintre ele menționăm: topoarele-ciocane din diferite roci dure, cu perforație pentru înmănșare, cu muchie cilindrică mai mult sau mai puțin pronunțată. Vestigii rare sunt topoarele de silex în formă de pană. Vom mai menționa lamele, așchiile răzuitoare de silex, neexpresive ca formă. A mai fost depistat un număr neînsemnat de unelte de os și corn de cerb; străpungătoare, sule, săpăligi etc.

Din categoria armelor, cele mai frecvente sunt vârfurile de săgeată pentru arc care formează două varietăți: vârfuri de săgeată de silex de formă triunghiulară, cu baza dreaptă sau concavă și vârfuri de săgeată de os, cu ascuțișul larg și cu un mic peduncul de fixare.

Printre puținele obiecte de metal, menționăm cuțițele - pumnale miniaturale și câteva sule circulare sau pătrate în secțiune. Se remarcă un topor-ciocan turnat probabil din cupru, având o formă evoluată, cu orificiu de înmănșare, descoperit într-o înmormântare tumulară din apropierea satului Cuconești Vechi.

Din categoria obiectelor de podoabă vom menționa: cerceii- pandantivi din una sau mai multe spire, confecționați din sârmă de argint, cupru sau aur; brățările simple din sârmă și brățările compuse din mai multe tuburi mici, răsucite din foiță de cupru; salbele din colți perforați de lup, câine, vulpe sau cerb.

Un interes aparte îl prezintă menhirii sau statuile (stelele) antropomorfe de piatră. Stele cu dimensiuni aproape naturale, cu părțile corpului, mai mult sau mai puțin reliefate, au fost depistate în mantaua tumulului (Ciobruți, Alexandrovca), sau deasupra gropii funerare, formând, împreună cu lespezile simple necioplite, acoperișul (Căușeni, Grigoriopol etc.).

Inventarul funerar este completat de rămășițele carelor cu patru roți care suscită o atenție deosebită, acestea fiind elemente funerare specifice și altor regiuni ale arealului culturii "Iamnaia". Roțile de car demontate (judecând după poziția resturilor) erau plasate pe acoperișul gropii, fiind dispuse simetric pe laturile trepte (Taraclia, Căușeni etc.).

Stabilind corelația trăsăturilor esențiale ale ritului și inventarului funerar, apreciind gradul de asemănare și verificând rezultatele obținute prin datele stratigrafice, constatăm delimitarea complexelor tumulare, ce țin de cultura "Iamnaia" din interfluviul Prut-Nistru în două grupuri mari, relativ independente, prin care se atestă două variante ce se succed cronologic. Prima variantă și cea mai veche a fost numită, convențional, nistreană, iar cea de-a doua varianta Bugeac ³⁷.

În varianta nistreană au fost incluse circa 55 % din complexele tumulare. Concentrându-se în zona de stepă, ele se extind pe tot spațiul dintre Nistru și Siret, limita de nord fiind marcată de complexele din Nordul Moldovei (Corlăteni, Medveja) și regiunea Cernăuți (Stavicieni), alternând parțial cu obiectivele periferice ale culturii amforelor sferice (fig.2 B).

Acestei variante îi aparțin majoritatea înmormântărilor centrale și un număr impunător de înmormântări periferice, în care au fost atestate resturile osteologice ale defuncțiilor înhumați în poziție orizontală pe spate, cu brațele de-a lungul corpului și picioarele îndoite, ridicate din genunchi. Un alt element specific al acestei variante îl constituie lespezile de piatră, utilizate la amenajarea gropii funerare și acoperișului ei. Drept criteriu de definire a variantei nistrene a servit și amplasarea pe acoperișul gropii funerare a roților de car demontate. În complexele tumulare ale acestei variante apar mai frecvent, printre obiectele funerare, vârfurile de săgeată pentru arc, lucrate în silex; topoarele din rocă dură cu gaură de înmănușare; cuțitele-pumnale de metal miniaturale; pandantivele cu una sau mai multe spire, din diferite metale (fig.2A).

Ținem să subliniem faptul că particularitățile analizate mai sus caracterizează specificul variantei nistrene doar din punct de vedere cronologic, în raport cu grupurile culturale locale precedente (Suvorovo, Usatovo) sau ulterioare (variantea Bugeac), dar nu și aspectul ei teritorial. Aceste trăsături au o extindere mai largă sau sunt, în unele cazuri, comune pentru întreaga arie de răspândire a culturii "Iamnaia" (cum ar fi, de pildă, poziția defuncțiilor).

Particularități cronologice și teritoriale ale variantei nistrene se sesizează la analiza complexului ceramic care include: amfore sferice sau ovoidale cu torți relativ late, perforate orizontal; cupe în formă de clopot, cu corpul globular, gură largă, gât înalt tronconic; vase-borcan cu corpul ovoidal și buza răsfrântă în exterior (fig.2A, 15-21).

Materialul ceramic menționat, în contextul trăsăturilor evidențiate anterior, conține trăsăturile specifice, în exclusivitate pentru complexele tumulare ale culturii "Iamnaia", din spațiul geografic Nistru-Siret și, prin urmare, determină grupul nistrean ca o subdiviziune culturală, relativ independentă.

În raport cu cronologia internă, varianta nistreană include două orizonturi. Orizontul timpuriu ține de perioada penetrării populației în sud-estul Europei, inclusiv în zona Nistrului. În acest orizont au fost incluse complexele funerare cu elemente clasice, adică specifice monumentelor similare din "epicentrul" culturii "Iamnaia". Astfel, pe lângă elementele de bază ale ritului funerar, orizontul respectiv mai este documentat și de câteva vase cu fundul rotunjit sau rotund, descoperite în înmormântările tumulare din împrejurimile satelor Cuconești Vechi, Grădiște, Nerușai, Dolnik (fig.2A, 13-14), fiind tipice pentru etapa timpurie a culturii "Iamnaia" din spațiul nord-pontic.

Al doilea orizont sau varianta nistreană ca atare, corespunde etapei de definitivare a specificului cultural local, cu particularitățile lui, deja menționate. Cristalizarea variantei locale date în această perioadă poate fi explicată ca fiind un rezultat al procesului de interacțiune a populației nou venite, pe de o parte, cu rămășițele populației autohtone Cucuteni din perioada Tripolie târzie (grupul Usatovo), precum și cu purtătorii culturii amforelor sferice și, pe de altă parte, evident, cu purtătorii culturii ceramicii cu decor șnurat din Europa Centrală.

În legătură cu multiplele cazuri de suprapunere stratigrafică, locul variantei nistrene în cadrul cronologic relativ se apreciază ca fiind anticipată de complexele funerare eneolitice aparținând grupului Suvorov și Usatovo și urmată de grupul Bugeac. Pe baza comparațiilor tipologice și a prezenței unui număr de vase de import, grupul nistrean poate fi sincronizat cu grupul cultural Foltești I, II și cu cultura Coțofeni (din zona Dunării de Jos), cu orizontul final al culturii amforelor sferice și, parțial, cu etapa incipientă cu ceramică șnurată din zona Nistrului Superior. După cum rezultă din datele necalibrate C₁₄, determinate atât pentru finele culturii Tripolie (în calitate de "terminus post quem"), cât și pentru complexele raportate la cultura "Iamnaia" din zona de vest, durata existenței variantei nistrene poate fi stabilită în limitele secolelor XXIII-XX î.e.n., cu excepția orizontului timpuriu (perioada penetrărilor) care, probabil, corespunde secolului XXIV î.e.n., incluzând, parțial, finalul grupului Usatovo³⁸.

Variantei Bugeac îi aparțin circa 35 % din complexele funerare care sunt concentrate în zona de stepă, ca și complexele nistrene, dar care au o extindere mai redusă spre nord și nord-vest (fig.3). Varianta Bugeac reunește, cu preponderență, înmormântări secundare, executate în centrul tumulilor vechi și, în special, la periferiile mantalelor acestora. Doar în cazuri excepționale au fost depistate înmormântări centrale, deasupra cărora s-a turnat o nouă manta (Dubăsari, Costești, Grigorievca etc.). De obicei, înmormântările s-au efectuat în gropi cu treaptă, plasate special pe curba mantalei tumulului, plănuit intenționat în sectorul sudic sau/și nordic. Acestor înmormântări le este specifică poziția moderat sau accentuat chircită a defuncțiilor, pe partea dreaptă sau stângă. Spre deosebire de varianta nistreană, complexele din varianta Bugeac se caracterizează prin acoperișul gropilor construit din bârne, dispuse în majoritatea cazurilor în lungul axei scurte.

La foarte puține înmormântări au fost atestate lespezi de piatră, statui antropomorfe și roți de car.

Categoriile și tipurile (fig.3A) inventarului sunt similare grupului nistrean, însă subliniem că topoarele de silex în formă de pană și vârfurile de săgeată de os sunt specifice doar variantei Bugeac. Particularitățile esențiale se

sesizează în categoria obiectelor de podoabă și în complexul ceramic, respectiv: predominarea netă a brășărilor compuse din mai multe tuburi mici, răscuite din foiță de metal (spre deosebire de varianta nistreană, în cazul căreia predomină pandantivele cu una sau mai multe spire); prezența mai accentuată a vaselor în formă de amfore sferice și ovoidale cu torți tubulare sau urechiușe plate cu orificii verticale; vase tronconice cu sau fără suport circular, cu urechiușe perforate vertical (deseori cu decor bogat, modelat cu șnurul), cești și cupe simple semisferice sau tronconice, vase-borcan cu buza răsfântă în exterior (atestată și în complexele funerare nistrene).

Particularitățile variantei Bugeac sunt interpretate, la ora actuală, ca fiind rezultatul evoluției locale a grupului nistrean sub o puternică influență a grupului Subcarpatic al culturii ceramicii șnurate, din zona Nistrului Superior. Grupul Bugeac poate fi sincronizat atât cu cultura Glina III și, îndeosebi, cu grupul Edineț, cât și parțial, cu cultura catacombelor. Pe baza datelor de care dispunem, durata variantei Bugeac poate fi plasată între finele sec.XX și sec.XVII î.e.n.³⁹.

CULTURA CATACOMBELOR

Istoricul cercetărilor culturii Catacombelor coincide, în linii generale cu cel al culturii "Iamnaia". Fiind evidențiată de către V.A. Gorodțov la începutul sec.XX, monumentele acestei culturi s-au aflat în permanență în atenția multor cercetători cu renume, astfel încât, deja către mijlocul anilor '50, au beneficiat de o elucidare sintetizată în studiul cercetătorului T.V. Popova⁴⁰. De la bun început, dar îndeosebi în cadrul unor noi investigații de amploare din ultimele trei decenii, s-a stabilit cu certitudine că această cultură se extinde pe aproape întreaga zonă de stepă și, parțial, de silvostepă, de la Volga la Prut (fig.4), incluzând mai multe culturi distincte, după unii cercetători, sau, după alții mai multe variante culturale distincte⁴¹.

În pofida perioadei îndelungate de cercetare, originea culturii rămâne discutabilă. Conform investigațiilor științifice recente ale specialiștilor cu renume, nucleul culturii - grupul de monumente Donejk - s-a format pe baza unor comunități nou venite. În ce privește descendența grupurilor periferice, se consideră că ar fi apărut ca rezultat al dislocării populației grupului Donejk și în procesul interacțiunii ei cu diferite triburi ale culturii "Iamnaia"⁴².

Cultura catacombelor este datată, convențional, în sec.XX-XVII- XVI î.e.n. însă probele C₁₄ recente indică faptul că cele mai vechi monumente includ și sfârșitul mil.III î.e.n.⁴³.

Monumentele culturii catacombelor în interfluviul Prut-Nistru au fost descoperite într-un trecut nu prea îndepărtat, fiind cercetate în principal în ultimele două-trei decenii⁴⁴.

Datorită investigațiilor de teren efectuate de cercetătorii din Moldova și Odesa, în zonă au fost înregistrate aproximativ 100 de obiective ale culturii catacombelor. În principal, acestea sunt necropole tumulare care includ peste 100 de movile ce conțin circa 500 înmormântări. Doar în câteva puncte au fost înregistrate necropole plane (Dănceni, Harmațca etc.). Așezări ale purtătorilor acestei culturi n-au fost semnalate în spațiul pruto-nistrean (ca în cazul culturii "Iamnaia").

Analizând harta arheologică a ținutului (fig. 4B), se observă o extindere a culturii pe întreg teritoriul interfluvial, mai ales în zona de stepă, situație condiționată, probabil, și de un grad de cercetare mai intens al tumulilor. La vest de Prut sunt cunoscute doar câteva înmormântări (Holboca, Smeeni, Lișcoteanca), fapt ce ne permite să calificăm interfluviul Prut- Nistru ca fiind extrema periferică de vest a culturii catacombelor. Hotarul ei vestic poate fi, prin urmare, stabilit pe râul Prut.

Movilele cu înmormântări ale culturii catacombelor, singulare ori în grup, se găsesc în cele mai diverse condiții topografice.

O trăsătură distinctivă a culturii catacombelor din interfluviul Prut-Nistru o constituie faptul că purtătorii ei nu ridicau tumuli noi, ci foloseau pentru ceremonialurile funerare tumuli vechi, străini din punct de vedere cultural. Dispunem doar de câteva informații despre înmormântări principale ale culturii catacombelor (Gura Băcului, Semionovka, Glinoe). Movilele lor nu au dimensiuni prea mari, înălțimea nedepășind 1 m.

De obicei, defuncții erau plasați în tumuli mai timpurii, din eneolitic, și în cei aparținând culturii "Iamnaia". În fiecare din ei au fost depistate 1-3 până la 8 înmormântări, rareori mai multe. Sunt foarte puține înmormântările în centrul mantalei, marea lor majoritate efectuându-se în cerc, la periferiile movilei, în partea ei sudică. E important să menționăm că, la executarea ritualurilor funerare, puțul de intrare se afla în partea dinspre câmp, iar camera

mortuară era săpată în direcția centrului tumular. Numărul înmormântărilor și dispunerea lor intenționată indică cu certitudine folosirea fiecărui tumul în calitate de necropolă familială (fig.5).

Cultura catacombelor se caracterizează prin mai multe tipuri de construcții funerare care se deosebesc atât prin forma specifică a puțului de intrare și a camerei mortuare, cât și prin modul lor de unire. Pentru teritoriul vizat (fig.5, 2) sunt caracteristice construcțiile ce constau dintr-un puț de intrare simplu, oval sau circular în plan, care străbate mantaua străveche până la nivelul orizontului vechi. Camera funerară în formă de catacombă cu boltă, de formă ovală în plan, se săpa de regulă în unul din pereții puțului, puțin mai jos de nivelul lui, direct în solul viu. Puțul și catacomba erau unite prin dromosul scurt și îngust prin care se introducea defunctul. După ceremonialurile funerare, dromosul se astupa cu pietre, cu un scut de lemn sau un "dop" de lut, iar puțul de intrare se astupa cu pământ. L.V.Subbotin a observat la un șir de obiective că puțul de intrare nu se astupa imediat, ci se folosea în mod repetat la înmormântarea a doi sau câțiva defuncți.

Purtătorii culturii catacombelor practicau înhumarea defuncților. În cazul câtorva înmormântări, până la efectuarea acestora, corpul defunctului a fost dezmembrat (Taraclia, Tiraspol, Trapovka) iar în alte câteva complexe au fost semnalate înmormântări simbolice-cenotafuri (Taraclia, Tatarbunar).

Predomină înmormântările cu un singur defunct, dar sunt cunoscute și cu doi-trei, resturile osteologice aparținând unor persoane de sex și vârstă diferită. De cele mai multe ori defuncții erau aranjați în poziție orizontală pe spate, cu picioarele întinse și brațele dispuse în lungul corpului (fig.5, 3). Mult mai puțin numeroase sunt înmormântările la care se sesizează o îndoire nepronunțată a genunchilor sau o poziție chiricită abia perceptibilă, pe partea stângă sau dreaptă. Fundul camerei mortuare se așternea cu papură, iarbă, posibil și materiale organice (blănuri, piei). Corpul neînsuflețit era acoperit sau învelit în rogojini. Ocrul, ca element al ritului funerar, este atestat la mai puțin de 50 % din înmormântări, depistându-se, de cele mai multe ori, pe oasele craniului, laelele mâinilor și picioarelor.

În principal, defuncții erau plasați în lungul axei mari a camerei. dar e foarte important să subliniem că, de fiecare dată, cu capul în partea stângă de la intrarea în catacombă. În cazul respectării acestei reguli și a regulilor de construire și dispunere a gropilor funerare (analizate mai sus), se constată, în primul rând, orientarea tuturor înmormântărilor în sensul acelor ceasornicului, în raport cu centrul tumulului (poziția relativă), iar în al doilea rând orientarea, cu preponderență, spre sud și sud-est în sectorul sud-estic (poziția absolută).

Inventarul funerar este caracteristic pentru mai puțin de jumătate din înmormântări. Include ceramică, unelte, arme, mai puține obiecte de podoabă (fig.6). Cel mai adesea acestea sunt semnalate, nemijlocit, în camera funerară și mai rar la intrarea în catacombă ori în nișe speciale.

Indiferent de destinația lor funcțională, obiectele funerare se plasau în partea dreaptă a defunctului, la cap sau în regiunea superioară a corpului, uneori în regiunea bazinului și la picioare.

Cel mai impunător din punct de vedere numeric este materialul ceramic. Vase întregi ori aproape întregibile au fost semnalate la circa 40 % din înmormântări, a câte 1-2, uneori mai multe, în fiecare. Au fost atestate și vestigii ale câtorva vase de lemn (Trapovka, Iasski).

Ca formă și tehnologie, ceramica nu se distinge printr-o mare diversitate. E modelată din pastă cu un bogat amestec de șamotă; arderea s-a efectuat neuniform, culoarea fiind neagră sau cenușie. Suprafața lor internă și externă a fost netezită cu un mănunchi de iarbă, păstrându-se amprente. Pe unele vase s-au păstrat porțiuni slab lustruite. Multe vase nu poartă decor. Pe cele ornamentate e prezent decorul în benzi șnurate, linii incizate, în benzi de împunsături de formă diferită. Ca formă se impun vasele-borcan, joase, cu gât scurt și gură largă. Mai puțin numeroase sunt ceștile și cupele (uneori cu fundul rotunjit). Merită atenție și vasele cu corp bitronconic; vasele în formă de amforă cu torți-aplice și orificii verticale; ulcioarele cu toartă simplă ș.a. (fig.6, 8-34).

Din categoria uneltelor și armelor, menționăm: vârfurile de săgeată triunghiulare, cu baza concavă; lamele-cuțit, gratoarele, așchiile de silex; topoarele de piatră de formă diferită, cu gaură de înmănușare; vestigii rare, cum sunt vârfurile de buzdugan de piatră, sferice și nicovalele mici de piatră; câteva artefacte de os - un tăiș, colți de mistreț și două unelte pe omoplați de ovicaprină. La câteva complexe s-au găsit astragale (câte două, de regulă), probabil, pentru joc. Obiectele de metal lipsesc aproape cu desăvârșire. Excepție face pumnalul, tipic pentru cultura catacombelor, descoperit recent în una din înmormântări în r.Camenca (pe Nistru).

Puțin numeroasă e și categoria obiectelor de podoabă, dintre care merită atenție: pandantivele, răsucite din plăci de bronz (?), o brățară originală de metal, cu decor pseudoșnurat, descoperită într-unul din complexe funerare de la Cuconești Vechi (inedită); pandantivele sau șirurile de pandantive de os.

Din păcate, încă nu dispunem de date sigure care să permită interpretarea cronologică a monumentelor culturii catacombelor din spațiul pruto-nistean. După particularitățile de bază ale ritului și inventarului funerar, aceste obiective corespund orizontului târziu al culturii catacombelor din bazinul râurilor Nipru și Inculeț. Pe baza datelor stratigrafice, s-a constatat că monumentele locale precedă grupul Bugeac (cultura "Iamnaia"). Dar se cunosc și cazuri de inversare stratigrafică, când complexele culturii catacombelor sunt situate sub cele de tip "Iamnaia" (Roșcani, Vișniove). Mai mult, în unele complexe ale culturii catacombelor au fost semnalate vase care, evident, sunt de tip "Iamnaia" (Trapovka, Vișniove). Aceste împrejurări ne permit să considerăm complexele culturii catacombelor aproape sincronice cu cele mai târzii complexe ale culturii "Iamnaia" de tip Bugeac și să le datăm, aproximativ, în sec. XIX-XVIII și, posibil sec. XVII î.e.n.

Judecând după corelația numerică a complexelor, populația "Iamnaia", pătrunsă în spațiul pruto-nistean din regiunea r. Inguleț și de pe malul drept al Niprului, a fost puțin numeroasă. Ea coexistă o perioadă scurtă cu populația "Iamnaia", ambele fiind antrenate mai apoi într-un proces genetico-cultural care a dus la extinderea pe acest teritoriu a culturii ceramicii cu multe brăuri.

CULTURA EDINEȚ

Spre deosebire de monumentele culturilor arheologice descrise anterior, complexele grupului Edineț au fost descoperite și delimitate într-o cultură relativ distinctă, la începutul anilor '70 ai sec. XX. Primul monument a fost descoperit în 1972 de către V.I. Marchevici, la Brânzeni, r. Edineț. Cercetările efectuate și de către V.S. Titov în 1974, au demonstrat autenticitatea acestui monument, ceea ce a permis delimitarea lui într-o nouă cultură, necunoscută pe teritoriul Moldovei - cultura Edineț⁴⁵. Din păcate, materialele necropolei de la Brânzeni au rămas inedite. Din informațiile preliminare se cunoaște că în această necropolă au fost descoperite 6 înmormântări.

A doua necropolă cu caracteristici similare, atribuită, prin urmare, culturii Edineț, a fost semnalată și cercetată de V.A. Dergaciov în 1975, în același raion, satul Cuconeștii Vechi⁴⁶.

În anul 1984, pe teritoriul r. Edineț a mai fost atestat un punct al acestei culturi, la Văratice, constând dintr-un tumul cu două înmormântări⁴⁷.

După toate probabilitățile, culturii Edineț trebuie să i se atribuie câteva complexe care inițial n-au primit o interpretare culturală determinantă. Din această categorie face parte o înmormântare centrală, distrusă, dintr-un tumul de lângă satul Costești⁴⁸. Ceramică asemănătoare cu ceramica culturii Edineț a fost depistată și în necropola plană distrusă de la Pruteni⁴⁹. De tip Edineț ar putea fi și necropola, descoperită recent de autor, în condiții stratigrafice neclare, în așezarea Noua- Costești VIII și atribuită preliminar perioadei timpurii a epocii fierului⁵⁰.

Din cele expuse mai sus, rezultă cu claritate că cultura Edineț e reprezentată de un grup de monumente puțin numeros, care ocupă o arie mică în stânga Prutului Mijlociu, cuprinzând teritorii neînsemnate din raioanele Edineț, Râșcani și, posibil, Fălești. Pe malul drept al Prutului nu sunt cunoscute monumente de acest tip (fig. 7, A 1).

Până în prezent n-au fost depistate așezări ale culturii Edineț, caracterizarea culturii fiind posibilă doar pe baza materialelor, din complexele funerare.

Necropolele plane sunt de dimensiuni nu prea mari. În necropola de la Brânzeni au fost evidențiate 6 înmormântări. Tot 6 au fost înregistrate și în necropola de la Cuconeștii Vechi, dispuse în curbă de la nord la sud, iar în tumulul de la Văratice - două.

Atât în necropolele plane, cât și în cele tumulare, înmormântările se efectuau în gropi largi, dreptunghiulare în plan, cu colțurile rotunjite, care se săpau în solul viu. Camerele funerare aveau axa mare orientată de la nord la sud, cu devieri neînsemnate. Pereții camerei erau verticali. În necropola de la Cuconeștii Vechi, două camere funerare aveau o treaptă rotunjită, iar în altele două, peretele lung, vestic, forma o mică treaptă, în partea de jos a gropii. Spre deosebire de celelalte complexe, la Brânzeni, în 3 gropi au fost construite "ciste" din lespezi de calcar. Și în cazul necropolelor plane, și în al celor tumulare, fundul camerei funerare era "pavat" cu lespezi mici de piatră. În camerele funerare se înhuma câte un singur defunct.

Defuncții erau dispuși în poziție chirchită, pe partea stângă sau, de cele mai multe ori, pe cea dreaptă, având capul orientat spre sud. În majoritatea complexelor, oasele mâinilor nu s-au păstrat, dar, după toate probabilitățile,

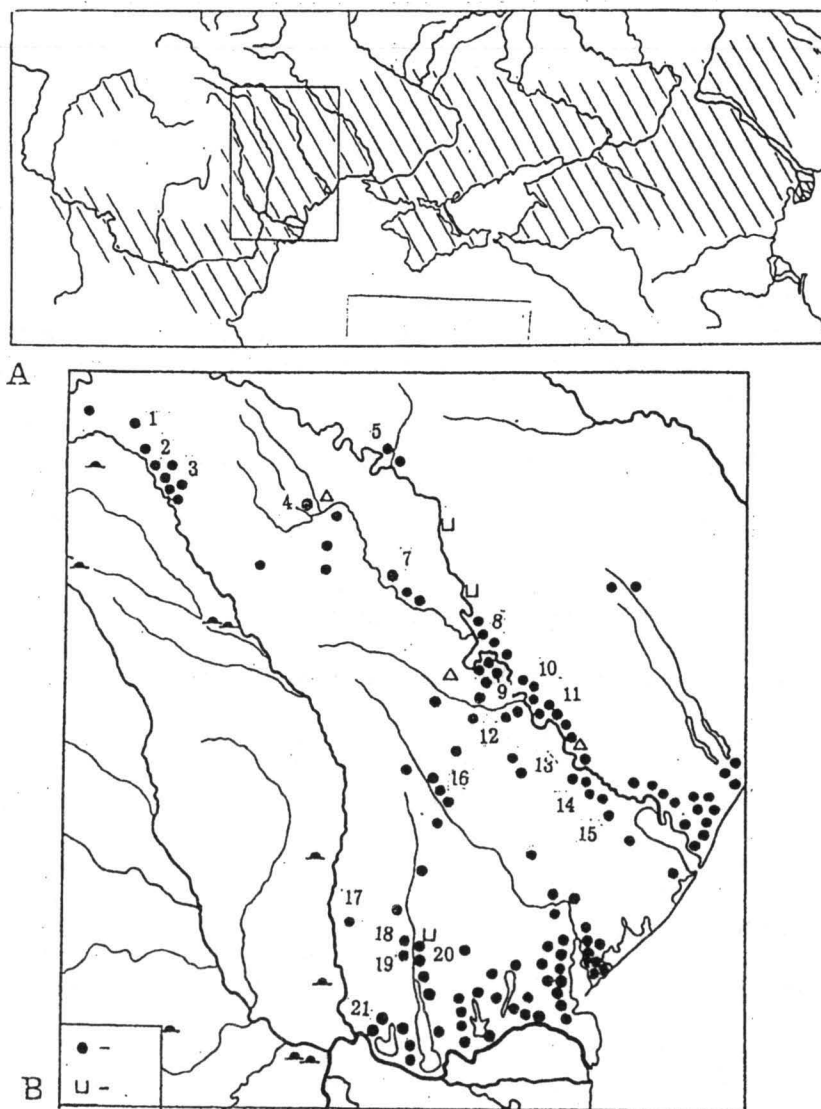


Fig. 1. A. Aria culturii "Iamnaia", B. tumuli și grupuri de tumuli cercetați aparținând culturii "Iamania" dintre Prut și Nistru: 1 Medveja, 2 Cuconeștii Vechi, 3 Costești, 4 Mărculești, 5 Ocnița, 6 Bursuceni, 7 Bravicieni, 8 Grigoriopol, 9 Gura Băcului, 10 Tiraspol, 11 Ciobruți, 12 Roșcani, 13 Căușeni, 14 Purcari, 15 Olănești, 16 Grădiște, 17 Zărnești, 18 Svetlii, 19 Balabani, 20 Taraclia, 21 Etulia.

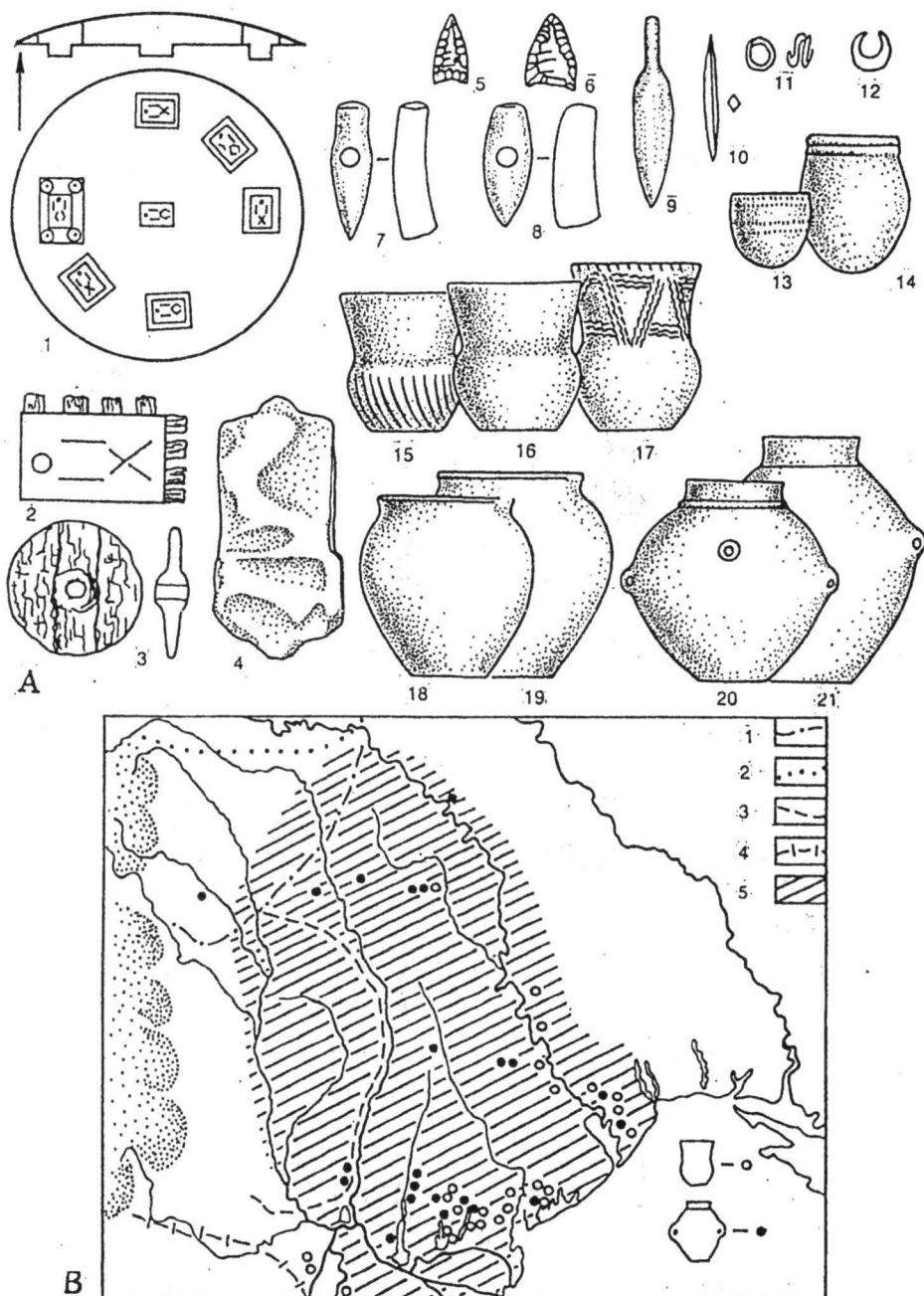
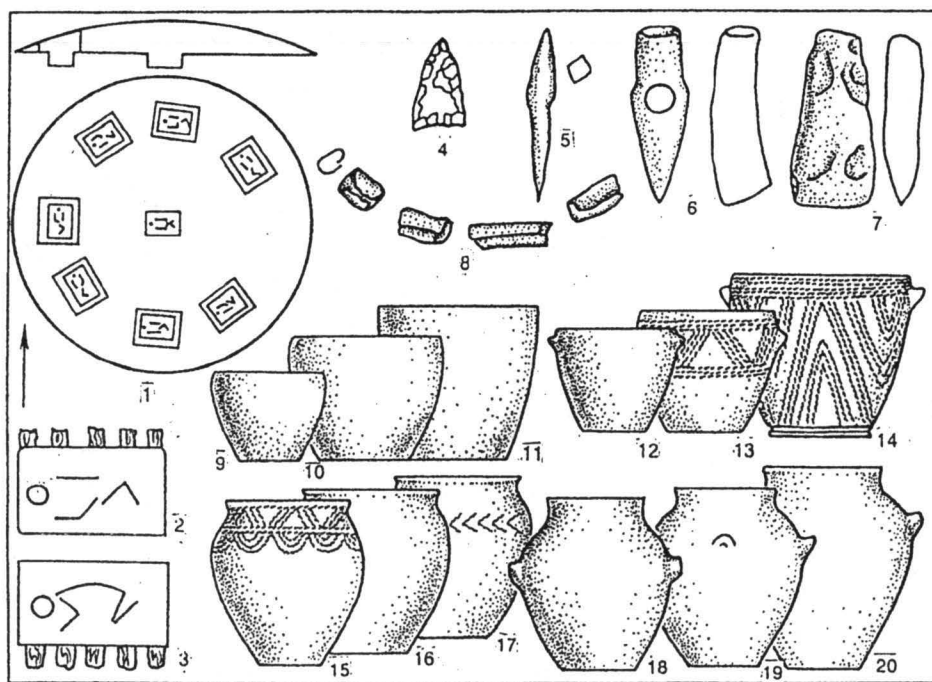
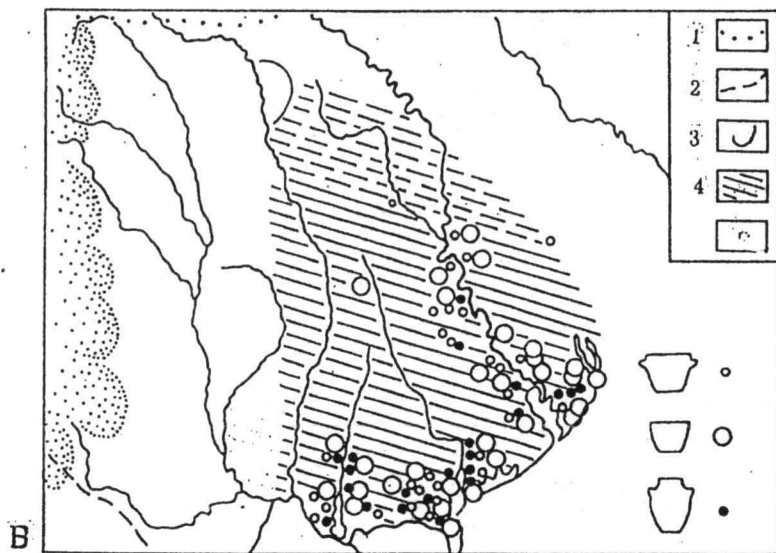


Fig. 2. A. Trăsăturile esențiale ale variantei Nistrene a culturii "Iamania" (1-2 ritul funerar, 3 lemn, 4,7,8 piatră, 5-6 silex, 9-12 metal, 13-21 ceramică); B. Aria de răspândire.



A



B

Fig. 3. A. Trăsăturile esențiale ale variantei Bugeac a culturii "Iamania" (1-3 ritul funerar, 4,7 silex, 5 os, 8 metal, 9-20 ceramică); B. Aria de răspândire.

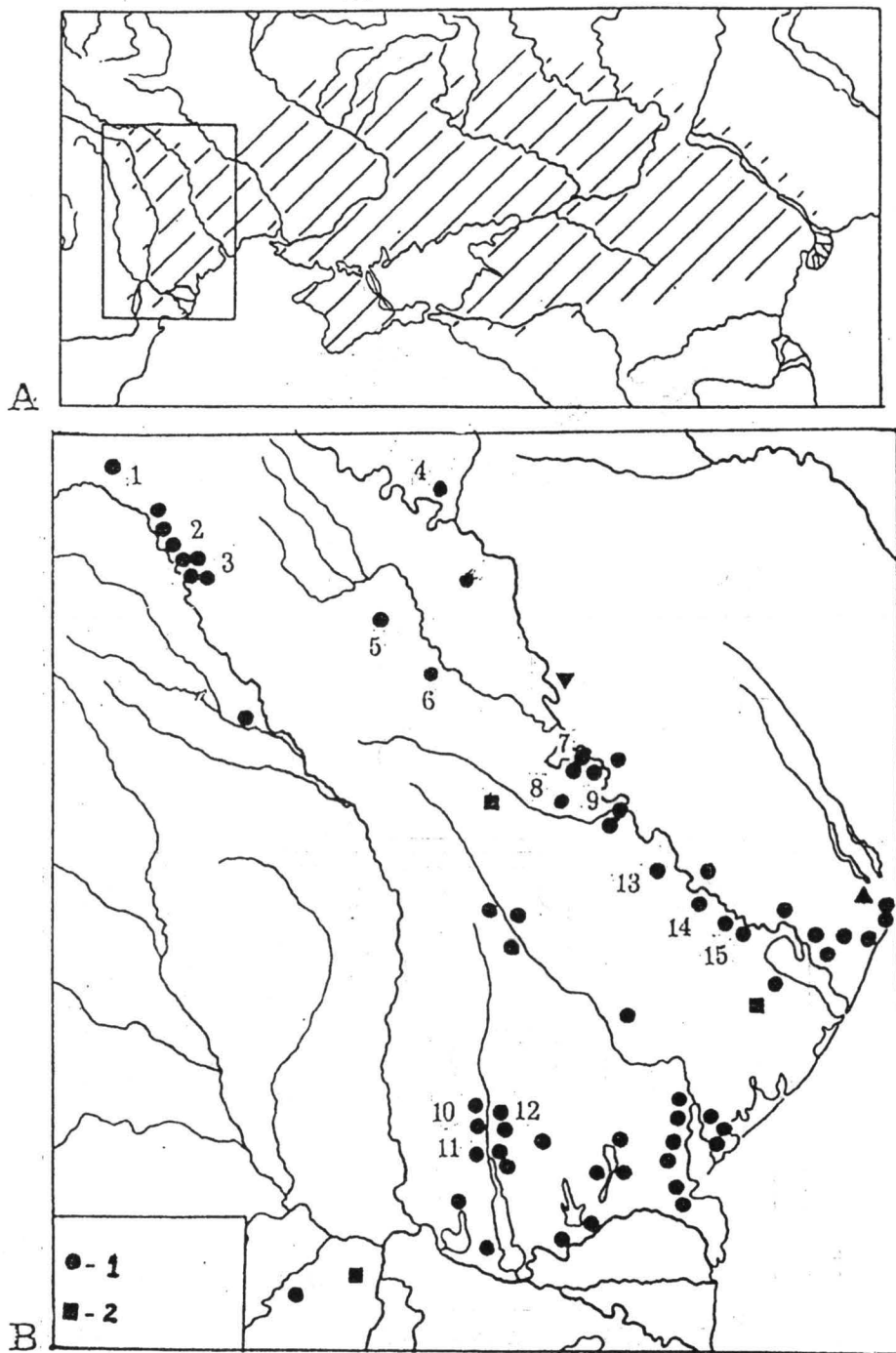


Fig. 4. A. Aria culturii catacombelor; B. Tumuli cu înmormântări din cultura catacombelor din zona Prut-Nistru: 1 Medveja, 2 Cuconești Vechi, 3 Corpaci, 4 Ocnița, 5 Bursuceni, 6 Sărățeni, 7 Corjevo, 8 Mereni, 9 Gura Bâcului, 10 Svetlâi, 11 Balabani, 12 Taraclia, 13 Cășeni, 14 Purcari, 15 Olănești.

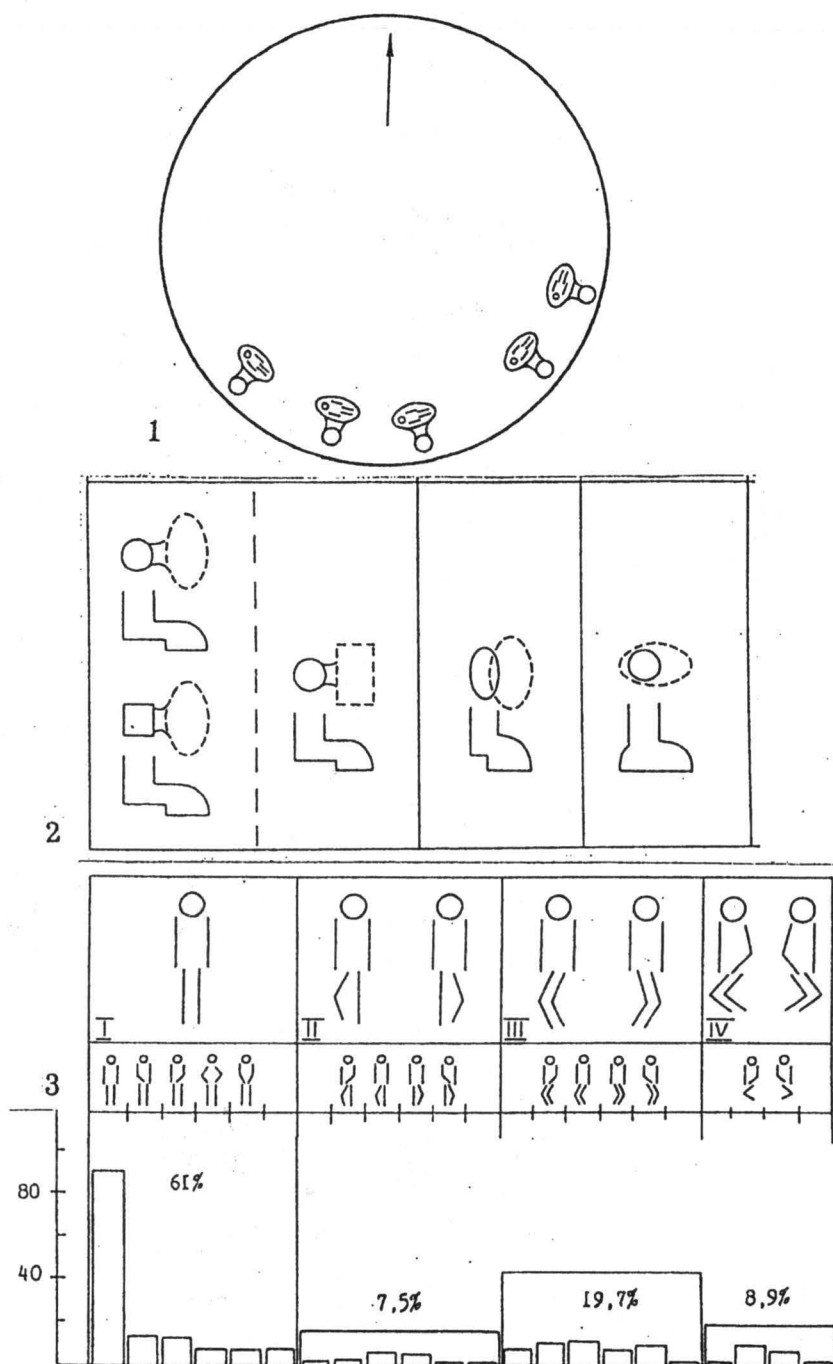


Fig. 5. Trăsături esențiale ale ritului funerar al purtătorilor culturii catacombelor: 1 dispunerea înmormântărilor în tumuli, 2 tipuri de construcții funerare, 3 fotografii ale defuncțiilor.

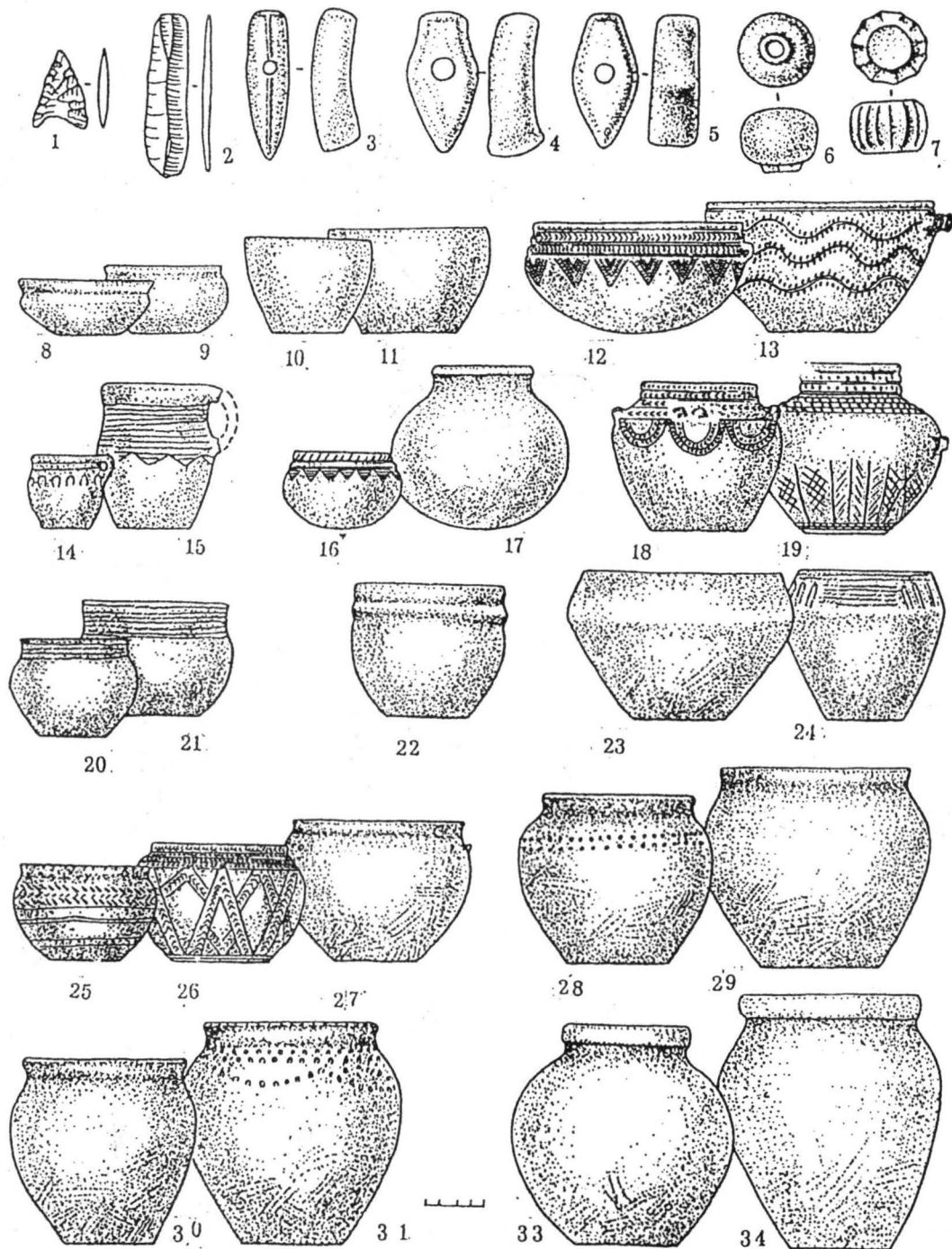


Fig. 6. Obiecte de inventar din cultura catacombelor (1-2 silex, 3-7 piatră, 8-34 ceramică).

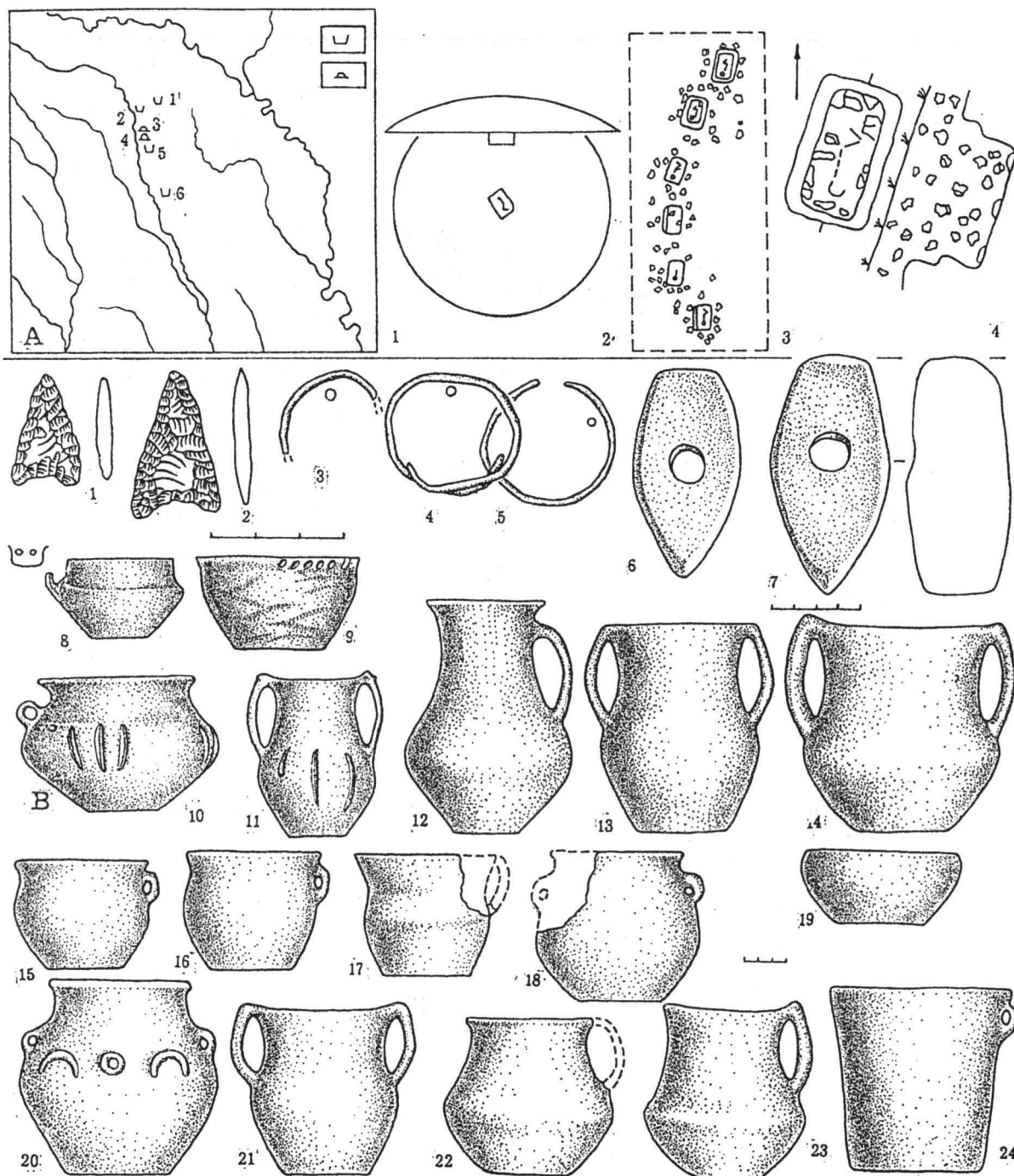


Fig. 7. Cultura Edineț. A. A. aria monumentelor (1 Brânzeni, 2 Cuconești Vechi, 3 Varatic, 4 Edineț, 5 Costești, 6 Pruteni), 2-4 ritul funerar; B . inventar funerar (1-2 silex, 3-5 metal. 6-7 piatră, 8-24 ceramică).

erau îndoite, labele aflându-se dinaintea feței. Fac excepție două înmormântări din necropola de la Brânzeni, la care se crează impresia că defuncții au fost așezați cu picioarele trase spre bărbie.

Un element specific ritului funerar îl constituie și faptul că gropile se acopereau cu pietre care, după putrezirea acoperișului de lemn, umpleau groapa funerară odată cu cernoziomul. În afară de aceasta, și la Cuconești Vechi și la Brânzeni, au fost atestate în unele cazuri, resturi de cromleह de dimensiuni nu prea mari, din lespezi de piatră, îngropate vertical.

Deosebită de celelalte e necropola de la Costești. Avea 3 sau 4 înmormântări sub un acoperiș de piatră, fiind înconjurate de un val mic, de asemenea, de piatră. În una din ele, defunctul a fost înhumat, în celelalte au fost incinerati, cu prezența sau lipsa urnelor respective.

Cea mai mare parte a inventarului funerar o constituie ceramica. Vasele - de la 1 până la 4-5 - erau plasate la capul sau picioarele defunctului. Ambele categorii ceramice - fină și grosieră - sunt modelate din pastă cu amestec de șamotă. Suprafața vaselor e arsă aproape uniform, arderea fiind de bună calitate. Ceramica fină se caracterizează prin duritate, pereți subțiri și suprafața bine netezită sau lustruită, de obicei, de culoare neagră. Vasele groșiere au ciobul gros, fărâmicos, suprafața neîngrijit netezită sau accidentată.

Ca formă, mai expresive sunt: cupele cu gât înalt, cu una sau două torți; ceștile cu o singură toartă mică; străchinile scunde; ulcioarele cu o singură toartă; vasele în formă de amforă ș.a. În principal, ceramica este neornamentată. Doar pe unele vase s-au modelat diferite aplice în relief (fig.7 B, 8-24).

Printre alte categorii de obiecte (fig.7B, 1-7), mai des se întâlnesc vârfurile de săgeată triunghiulare, cu baza concavă, lucrate în silex. Câte unul sau mai multe asemenea vestigii au fost descoperite în 5 înmormântări din necropola de la Cuconești Vechi și în una de la Brânzeni. La Cuconești Vechi, au mai fost depistate și două topoare-ciocane (câte unul în fiecare din cele două înmormântări), lucrate în rocă cristalină, de culoare neagră sau cenușiu-verzuie, având formă simplă, iar partea posterioară reliefată (fig.7B, 6-7).

Puține la număr sunt obiectele de podoabă dintre care menționăm: brățări și cercei din sârmă de bronz; un cercel-pendantiv (de tâmplă) de aur, în formă de semilună (descoperit la Brânzeni); mărgelile sferice-aplatizate (la Brânzeni și Costești I).

Materialele culturii Edineț prezintă numeroase tangențe cu culturile carpatice de tip Glina III-Sneckenberg, Mureș, Vinkovci-Somogyvár ș.a. O apropiere mai pronunțată se observă între ceramica culturii Edineț și cea a culturii Hatvan din Ungaria de nord-est. Aceste circumstanțe ne permit să presupunem că cultura Edineț a apărut pe teritoriul Moldovei ca urmare a migrației parțiale a populației din regiunile de nord-est ale Ungariei actuale și poate fi datată în sec. XVIII, posibil, începutul sec. XVII î.e.n.⁵¹. Destinul istoric al populației purtătoare a culturii Edineț rămâne neclar⁵².

NOTE

1 În literatura de specialitate română această comunitate culturală este cunoscută sub denumirea **Cultura înmormântărilor cu ocru.**

2 Nadejdin N., *O mestonahojdenii drevnego goroda Peresecina, prinadlejașcego Narodu Ulliciam*, ZOOID, T.1, 1844; Olofson G., *Primeciatelnice kurganî Bassarabskoj oblasti v Benderskom uезде*, t.2, 1850.

3 *Jurnal raskopok N.E. Brandenbura*, S.Petersburg, 1908; Kacialova N.K., *Ermittajnaia kolekția N.E. Brandenbura*, SAI B 4-12, 1974.

4 Goșkevici V.I., *Kladi i drevnosti Hersonskoi gubernii*, Herson, 1903; Dergaciov V.A., *Pameatniki epohi bronzî*, A.K.M., T.3, 1973, p.32.

5 Meliukova A.I., *Kulturi predskifskogo perioda v leso-stepnoi Moldavii*, MIA, 96, 1961.

6 Meliukova A.I., *Raboti v Prednestrovie v 1958 g.*, KSIA, 84, 1961.

7 Dergaciov, *Pameatniki epohi bronzî...*, p.58.

8 Obuldueva T.G., *Kurgan epohi bronzî na r.Kogălnik*, Izvestia MF AN SSSR, vol.5(25), 1955; Meliukova A.I., *Kurganî epohi bronzî u sela Olănești*, KSIA, 89, 1962; Chetraru N.A., *Arheologiceskie issledovania v Kagulskom raione v 1958 g.*, DPM.

9 Cebotarenco G.F., *Moghilnik epohi bronzî u sela Kalfa na Dnestre*, KSIA, 105, 1965.

10 Grecul S.A., Dergaciov V.A., *Klad bronzovăh orudii iz kolekții Sorokskogo muzela*, DPM.

11 *Istoria RSS Moldovenești*, Chișinău, 1966.

12 Dergaciov, *Pameatniki epohi bronzî...*

- 13 **Kurganî v zonah novostroek Moldavii**, Kişinev, 1984; Dergaciov V., **Materiali raskopok arheologicheskoi ekspeditsii na Srednem Prute (1975-1976 g.)**, Kişinev, 1982; Cebotarenco G.F., Iarovoi E.V., Telnov N.P., **Kurganî budjaksoi stepi**, Kişinev, 1989; Dergaciov V., Borziac I.A., Manzura I.V., **Roşkanske kurganî**, Kişinev, 1989; Iarovoi E.V., **Kurganî eneolita-epochi bronzî Nijnego Podnestrovia**, Kişinev, 1990; Manzura I.V., Klociko E.O., Savva E.N., **Kamenske kurganî**, Kişinev 1992.
- 14 Titov V. S., **Otkrâtie novoi kul'turi ranel bronzî v Moldavii**, AO (1974), 1975.
- 15 Dergaciov, **Materiali raskopok...**, p.55
- 16 Demcenko T.I., **Novâi pameatnik Edineşkoî kulturnoi gruppi**, AIM (1984), 1989, p.96.
- 17 Savva E.N., Dergaciov V.A., **Raskopki kurganov u sela Medveja**, Kurganî v zonah novostroek Moldavii, Kişinev, 1984.
- 18 Dergaciov V.A., Savva E.N., **Raskopki komarovskih poselenii u s.Koteala**, AIM (1981), 1985.
- 19 Dergaciov, **Materiali raskopok...**; Cavruc V.I., **Novâi pameatnik epochi pozdnei bronzî v jentralnoi Moldavii**, AIM (1981), 1985; Niculiţă I.T., Cavruc V.I., **Raskopki pameatnikov bronzovogo veka u s.Bălăbăneşti**, AIM (1982), 1986, p.77; Demcenko T.I., Leviţki O., **Issledovanie zolnikov kul'turi Noua u st.Kobâlnea**, AIM (1986), 1992, p.120.
- 20 Dergaciov V.A., **Bronzovâe predmeti XIII-VIII vv.do n.e. iz Dnestrovsko-Prutskogo mejdurecia**, Chişinău, 1975; Idem, **Novâe nahodki metaliceskih predmetov epochi pozdnei bronzî na territorii Moldavii**, AIM (1977-1978), 1982; Iarovoi E.N., **Drevneisje Skotovodceskie plemena Iugo-Zapada SSSR**, Kişinev, 1985.
- 21 Toşcev G.N., **O pameatnikah katakombnoi kul'turi na territorii Severo-Zapadnogo Pricernomoria**, Kiev, 1981; Dergaciov V.A., **Katakombnaia kultura v Dnestrovsko-Prutskom mejdurecie**, Pervobâtinae drevnosti Moldavii, Kişinev, 1983.
- 22 Savva E.N., **Kultura mnogovalikovoî keramiki Dnestrovsko- Prutskogo mejdurecia**, Kişinev, 1992.
- 23 Dergaciov V.A., **Bronzovâe predmeti XIII-VIII vv.do n.e.**; Idem, **Novâe nahodki...**
- 24 Dergaciov V.A., **Epoca bronzului. Istoria RSS Moldoveneşti**, Chişinău, 1987.
- 25 Dergaciov V.A., **Moldavia i sosednie teritorii v epohu bronzî**, Chişinău, 1986.
- 26 Savva E.N., **Kultura mnogovalikovoî keramiki...**
- 27 Dergaciov V.A., **Zorîi istoriei**, În Istoria Moldovei, Chişinău, 1992.
- 28 Goşkevici, **Kladi i drevnosti...**, Samokvasov D., **Hronologicheskaja Klasifikatsia moghil Iujnoi Rossii**, Varşava, 1890; Spiţan A., **Kurganî s okraşenâmi kostiakami**, În Zapiski imperatorskogo Russkogo arheologicheskogo obşcestva, vol.XI,N 1- 2, St. Petersburg, 1899etc.
- 29 Gorodţov V., **Rezultati arheologicheskikh issledovanii v Iziumskom uезде Harkovskoi gubernii 1901 goda**, În Trudi XII AS (1902), vol.I, 1905; Idem, **Rezultati arheologicheskikh issledovanii v Bahmutskom uезде, Ekaterinolavsskoî gubernii 1903 goda**, În Trudi XIII AS (1905), vol. I, 1907.
- 30 Merpert Ia.N., **Drevneisjaia istoria naselenia stepnoi polosî Vostocnoi Evropi**, Avtoreferat diss..., doktora ist.nauk, Moskva, 1968.
- 31 Merpert N.Ia., **Drevneisje skotovodi Voljsco-Uralskogo mejdurecia**, M.1974; Idem, **Eneolit Iuga SSSR i Evrazijskie stepi**, Eneolit SSSR, Moskva, 1982.
- 32 Vasiliev I.B., **Eneolit Povoljjea**, Kuibâşev, 1981; Merpert N.Ia., **Problemi eneolita stepi i lesostepi Vostocnoi Evropi**, Eneolit Vostocnoi Evropi, Kuibâşev, 1980.
- 33 Teleghin D.Ia., **Ob obsoljutnom vozraste iamnol kul'turi i nekotoraie voprosi hronologii eneolita Iuga Ukraini**, SA,2,1977.
- 34 Pentru istoricul cercetărilor şi pentru repertoriul integral al monumentelor tumulare, atestate până la mijlocul anilor '80, vezi Dergaciov, **Moldavia i sosednie...**, p.5 şi urm.
- 35 Dergaciov, **Moldavia i sosednie teritorii...**, p.38. pl.7A.
- 36 Dergaciov, **Moldavia i sosednie teritorii...**, p.33, pl.4/3-4.
- 37 Dergaciov, **Moldavia i sosednie teritorii...**, p.60.
- 38 Dergaciov, **Moldavia i sosednie teritorii...**, p.78 şi urm.
- 39 Dergaciov, **Moldavia i sosednie teritorii...**, p.85-86.
- 40 Popova T.B., **Plemena katakombnoi kul'turi**, Trudi Gosudarstvennogo Istorieskogo muzeia, 24, Moskva, 1955.
- 41 Şapoşnikova O., **Katakombnaia kulturo-istoriceskaja oblasti**, Arheologia USSR, 1, Kîiv, 1971.
- 42 Bratcenko S., **Nijnee Poddonie v epohu srednei bronzî**, Kiev, 1976, p.58.
- 43 Teleghin D., **Ob obsoljutnom vozraste katakombnoi kul'turi po radiokarbonnâm opredelenieam**, Novâe otkrîtia i metodiceskie osnovi arheologicheskoi hronologii, St.Petersburg, 1993, p.72.
- 44 Dergaciov V.A., **Katakombnaia kultura**; Idem, **Moldavia i sosedni...**, p.88 şi urm.
- 45 Titov, **Otkrâtie novoi kul'turi**; Idem, **Nekotoraie itoghi issledovanii Prutsko-Karpatsoi ekspeditsii IA AN SSSR, 150 let Odesskomu arheologicheskemu muzeiu AN USSR**, Kiev, 1975; Idem, **A new Group of the Early Bronze Age in Northern Moldavia**, Die Frühbronzezeit in Karpatenbecken und in den Nachbargebieten, Internationales Symposium (1977), Budapest, 1981.

- 46 Dergaciov, *Materiali raskopok arheologicheskoi ekspeditsii...*, p.55.
 47 Demcenko T., *Novâi pameatnik...*
 48 Dergaciov, *Materiali raskopok...*, p.14.
 49 Dergaciov, *Pameatniki epohi bronzi...*, p.59, fig.15, 4-5.
 50 Dergaciov, *Materiali raskopok...*, p.71.
 51 Dergaciov, *Moldavia i sosednie territorii...*, p.117 și urm.
 52 Machnik J., *Kultury z przelomu eneolitu i epoki brazu w Strefie Karpackiej*, Polska Akademia Nauk, 1987, p.153.

EARLY BRONZE AGE

SUMMARY

The Bronze Age over the territory of Moldova covers the end of the 3rd mil. and almost the whole of the 2nd mil. BC. It meant the introduction and spreading of bronze artifacts (first arsenic bronze, then bronze containing lead), which were largely used towards the end of that epoch. Three periods have been established: early (23rd-18th centuries BC), middle (17th-14th centuries BC); late (14th-12th centuries BC). Each period is represented by several cultural communities, which existed, synchronically or successively, in various areas of the steppe and silvo-steppe regions of Moldova.

The early period of the Bronze Age basically meant an immigration of steppe pastoralists from the North Pontic area. The Jamnaja culture is of oriental extraction, Moldova being its extreme western periphery. It followed the Tripolje culture and it probably covered the whole of the early period under discussion. Jamnaja has been studied on the basis of numerous funeral tumuli, discovered over the whole of the Carpatho-Nistorean area (Pl.1). Some of the most important distinctive features of that culture are: the dead buried in simple pits, in a crouching position; a modest funeral inventory.

Local-chronologically, two variants of the Jamnaja culture have been established: the Nistorean variant (23rd-20th centuries BC); the Bugeac variant (20th-18th centuries BC). They are different in both funeral rites, and inventory (including pottery).

The Pit-Grave Culture is also of oriental origin, and the Prut- Nistru area appears as its western periphery (Pl.4). A specific feature are its secondary burials in older tumuli. Inhumation was done in pit-graves of various types, the dead being laid in a supine or moderately contracted position (Pl.5). The Pit-Grave culture has an original pottery, and its own kind of funeral inventory (Pl.6). The bearers of that culture penetrated into the discussed area during the 19th c. BC, and they probably lived side by side with a late Jamnaja population.

The Edineț culture was discovered during the 70's, and an insignificant number of monuments have been found, along the left bank of the Middle Prut (Pl.7). Most outstanding are several plane burial grounds and several separate tumular burials. The dead were inhumated in a contracted position, but cremation is not excluded. The rich funeral inventory includes flint arrowheads, stone axes, bone bronze, and gold ornaments. The Edineț culture appeared, probably, due to the migration of a part of the Hatvan culture from the north-east of the Hungarian territory. The time was the 18th century B.C., or, possibly the beginning of the 17th.

List of illustrations

Fig.1. 1 - The area of the Jamnaja culture; 2 - tumuli and groups of tumuli of the Prut-Nistru Jamnaja: 1-Medveja; 2-Cuconești Vechi; 3-Costești; 4-Mărculești; 5-Ocnița; 6-Bursuceni; 7- Bravicieni; 8-Grigoriopol; 9-Gura Băcului; 10-Tiraspol; 11- Ciobruți; 12-Roșcani; 13-Căușeni; 14-Purcari; 15-Olănești; 16- Grădiște; 17-Zărnești; 18-Svetlâi; 19-Balabani; 20-Taraclia; 21- Etulia.

Fig.2. A - Main features of the Bugeac variant of Jamnaja (1-2 - funeral rite; 3 - wood; 4, 7, 8 - stone; 5, 6 - flint; 9-12 - metal; 13-21 - pottery). B - Territorial spreading.

Fig.3. Main features of the Bugeac variant of Jamnaja (1-3 - funeral rite; 4, 7 - flint; 5 - bone; 8 - metal. B - Territorial spreading.

Fig.4. A - The Pit-Grave area. B - Tumuli with pit-graves in the Prut-Nistru area: 1-Medveja; 2-Cuconeştii Vechi; 3-Corpaci; 4- Ocnîţa; 5-Bursuceni; 6-Sărăţeni; 7-Corjevo; 8-Mereni; 9-Gura Bâcului; 10-Svetlâi; 11-Balabani; 12-Taracalia; 13-Căşeni; 14- Purcari; 15-Olăneşti.

Fig.5. Main features of the Pit-Grave funeral rite: placement of burials in tumuli; 2 - types of funeral constructions; 3 - pictures of the dead.

Fig.6. Pit-Grave inventory (1-2 - flint; 3-7 - stone; 8-34 - pottery).

Fig.7. The Edineţ culture. A. I - area covered (1 - Brânzeni; 2 - Cuconeştii Vechi; 3 - Văratice; 4 - Edineţ; 5 - Costeşti; 6 - Pruteni); 2 - 4B - funeral rite; B - funeral inventory: 1-2 - flint; 3-5 - metal; 6-7 - stone; 8-24 - pottery).